

Keleti eredetű magyar ruhanek.

Három vándorszóról akarok beszélni, három ruhanévről, melyek keletről való vagy ott is átvezető hosszú útjukon nyelvünkbe is eljutottak. Az ilyenféle szavak történetének tisztázását igen megnehezíti egyrészt vándorútjuk szeszélyes vonala, másrészt a megfelelő kutatási eszközök (nyelvtörténeti szótárak) hiánya. Munkámban KNIEZSA ISTVÁN, MELICH JÁNOS, TAGLIAVINI KÁROLY és TAMÁS LAJOS voltak segítségemre. Fogadják hálás köszönetemet.

I. *faraszja*.

A Magyar Leveles Tár 1861-ben megjelent első kötetében a 27. lapon a következő mondatot találjuk: „Gomboth irtham wala wörösseth, selem gomboth kilenczeth, faraszjara valoth hog' weg'.“ A *faraszja* szó, mely ebben az 1544-i levélben előfordul, azóta többször foglalkoztatta nyelvészeinket. Először a Nyelvőr szerkesztősége tett kérdést 1888-ban, a folyóirat XVII. kötetében (462. l.) a szó magyarozatát illetőleg. A kérdésre NAGYSZIGETHI KÁLMÁN válaszolt, ugyanazon kötet 557. lapján, azt vélvén, hogy az adat helyes olvasata: *far-aszalya* s utalva a NySz. *aszaly* címszavára, melynek jelentése: 'ala vestis; Schweif oder Zipfel am Kleid' (a Tsz. szerint: *aszaly* 'szoknya s egyéb hosszú köntös alja vagy szegélye; a hosszú szűr bőségét meghatározó darab, mely egész az aljáig lenyúlik').

A *faraszja* szót az EtSz. is megemlíti; eredetét, értelmezését ismeretlennek tartja.

Újabban BEKE ÖDÖN írt a szóról a Nyr. LXIII. kötetében (131. l.) „Rejtélyes szó egy régi magyar levélben“ címen. „Véleményem szerint a szó egészen világos — írja BEKE —, s ha jól olvassuk, rögtön megérthető. Az *y*-t t. i. nem *j*-nek, hanem *i*-nek kell olvasni, s kétségtelen, hogy összetett szóval van dolgunk: *fara-szija*...“ Majd azt fejtegeti BEKE, hogy a *szij* szó *j*-je későbbi fejlemény, tehát a *fara-szija* kifejezés régi alakja *faraszjára*, s hogy van a magyarban *farszija* (CzF.), *farhámszija*

(1552: *Farham zy OklSz.*), *farmatring* (1490: *Farmentring OklSz.*), melyek a ló felszerelésének egy darabját jelentik.

Sem NAGYSZIGETHI, sem BEKE magyarázata nem fogadható el.

Az első magyarázata szerint nem is kapunk értelmes jelentést. *Far-aszalya* e szerint annyit jelentene mint 'far köntösszéle'.

BEKE magyarázatának az a főbaja, hogy a *faraszija* alak itt lehetetlen, e helyett — ha valóban arról volna szó a levélben, amire BEKE gondol — *farszija* alakot várnánk. Ha vannak is ilyenféle kifejezések, mint *lába szára*, s ha lehetséges is bizonyos esetekben azt mondani, hogy *fara szija*, a szóbanforgó mondat a feltett esetben csak így lehetne: „selyem gombot kilencet, farszija valót“. Hogy azután a farszijat selyem gombokkal díszítették-e, azt nem tudom, de ez már lényegtelen is. Egyébként a levél többi részéből is azt lehet következtetni, hogy ruhára való gombokról van itt szó és nem lószerszámmra valókról. A levél ugyanis így folytatódik: „de [a gomb] hamar kellene ha lehetne; touaba az en zöld subyczames [subicám is] ot az ber malhaban [bőr málhában] wag'on, kerlek hog' kuld megh“.

A MNy. XXXI. évfolyamában (59. l.) is találunk egy kisebb közleményt a *faraszjáról* K. P.-tól, melyben röviden el van mondva, hogy mit írtak eddig a szóról.

Szerintem a *faraszja* ruhadarabot jelent és idegen nyelvi eredetű. Vele való egyeztetésre két szó kínálkozik:

1. görög (BAILLY) *φορεσία* 'ce qu'on porte sur soi, vêtement'. A szó a *φορέω* igéből származik s megvan már a Kr. előtti időben, de él ma is. CONTOPOULOS szótárában (1889) így találom: *φορεσία* 'mise, habillement; costume; un complet d'une même étoffe'. RHOUOPOULOS-nál 'Kleid, Kleidung, Tracht, Anzug, Kostüm, Toilette'. Ma csak a társalgási nyelvben használatos, az irodalomban nem.

2. lengyel *ferezja*, *ferezyja* 'övnélküli [női] felsőruha, női felsőöltöny, női felsőruhaféle ujjak nélkül'. (Varsói szótár.)

Hogy a kettő közül melyikkel függ össze a magyar szó, azt el lehet dönteni, még pedig elsősorban a jelentések alapján: a magyar szó — ez világos abból a mondatból, melyben előfordul — egy különleges ruhadarabot jelent, éppúgy mint a lengyel szó, míg a görög szónak — legalább is úgy látom — általánosabb jelentése van. Az is valószínű, hogy ha a magyar szó görög eredetű volna, megvolna más keleteurópai vagy balkáni nyelvben is.

Ami mármost a magyar és lengyel szó hangtani viszonyát illeti, erről a következőket mondhatjuk.

A magánhangzók megfelelése kissé szokatlan, de szabályos. Szokatlan, mert hasonló esetekben szláv jövevényszavainkban rendszeren előreható illeszkedést találunk: *szērēncse* (alakváltozata *szerencsa*, vö. szlovén *srenča*), *lēncse* (vö. szlovén *lenča*), *mēgye* (régii alak *megya*, vö. szerb-horvát, što-nyelvjárás *měd'a*). De van példa arra is, hogy hasonló esetben a szóvégi *a* megmarad; ezt látjuk a *dēbēlla* szóban, mely egy szláv *debela* átvétele. Sőt arra is vannak példáink, hogy ilyen esetekben hátraható illeszkedés történik. Így lesz a szerb *delija* alakból a magyarban *daliya*, a szláv *večera*-ból a magyarban *vacsora* (vö. ó-egyhszl. *večerja*, tót *večera*, horvát *večera*), a szláv *ceľādъ*-ból a magyarban *család* stb. Ezek szerint — ha, mondom, kissé szokatlan is — de egészen szabályos a magánhangzók megfelelése szempontjából a magyar *faraszjá*-nak a lengyel *ferezja*-hoz való viszonya.

Ami a mássalhangzókat illeti, tisztáznunk kell a lengyel $z \sim$ magyar *sz* megfelelést. Ez az első tekintetre nehézségbe ütközik: az idegen *z* a magyarban nem szokott *sz*-szé válni. De eloszlik ez a nehézség, ha meggondoljuk, hogy a magyar a *-zj-*, *-szj-* hangkapcsolatot kerüli, ezt részint *-zz-*, *-dz-*, *-ssz-* re változtatta, részint hangátvetéssel *-jz-*, *-jsz-* re. Így lett a régii magyar *hosszjú* stb. alakból részint *hosszú*, részint *hojszú*, az *aszjú*-ból *asszú* és *ajszú*, a *veszjēn*-ből *vesszēn*, a *hozjám*-ból *hozám*, a *bozjá*-ból *bozza*, *bodza* és *bojza*, a *helhezie*-ből *helyezze* stb. (GOMBOCZ, Hangtan II, 1925, 91. l.). A *bozja* szóban a *-zj-* a XVI. században is megvolt, de általában mintha gyakoribb lett volna az *-szj-* mint a *-zj-*, vö.: *aszjú*, *hoszjú*, *iszja*.

A lengyel *ferezja* megfelelői megvannak más szláv nyelvekben is.

BERNEKER etimológiai szótárában (I², 280) a következő aia-
kokat látjuk:

bolgár *fěredža* fem. és *fěredže* neutr. 'Obergewand, welches Bräute tragen und mit welchem sie sich verhüllen'; szerb-horvát *fěredža*, *věredža* („vom XVI—XVIII. Jh. begegnet *fěreža*“) 'türkisches Obergewand, Gewand überhaupt'; szlovén *farēža* 'Art Mantel', *ferēga* 'ein Gewand'; orosz фěрязь, фěрезь (többese rendszeren фěрязи) 'im alten Russland ein von Frauen u. Männern

unter dem Oberrock getragener langer Rock'; kisorosz *ferézyja* 'weiter offener Oberrock, Art Livree'; lengyel (a régi nyelvben és a nyelvjárásokban) *ferezja* (*ferezyjá*) 'ungegürtetes Oberge- wand; Art Frauenkleid'. [Megjegyzem, hogy a lengyelben *feredze*-féle alakok is vannak. KARLOWICZ, Słownik wyrazów...]

A szó a szláv nyelvekben török eredetű. Az oszmánliban *färädzä* egy bő felsőruhát jelent, melyet nők és ulemák viseltek. Az ulemák *färädzä*-jéről azt mondja SÄMĪ BEY QÄMÜS-i Türki című szótárában, hogy hasított ujjú (mindjárt meglátjuk, hogy miért van szükség ennek a kiemelésére). Az oszmánliban általában *färädzä* alakban használatos a szó, az új írás is *ferace* alakot ad, azonban némely szótár (ZENKER, BIANCHI-KIEFFER) megjegyzi, hogy a szó vulgáris alakja *färädzä*. Ez utóbbi alak RADLOFF szótára szerint Krimben is él. A görögbe is második szótagbeli *ä* magánhangzóval — φερεδζε alakban — került át a szó s hasonló alak van az oláhban: *feregeä*. Ennek a vulgáris *färädzä* alaknak a megfelelői az idézett szláv alakok s ezek között a kérdéses magyar szó eredetije, a lengyel *ferezja* is.

Ha mármost tovább kutatunk az oszmánli szó eredete iránt, akkor meglehetősen nehézségekre bukkanunk. Többen azt tartják, hogy ez az oszmánli ruhanév a fentemlített görög φερεδζα-ból származik. Ez a magyarázat teljesen valószínűtlen.

A török szótárírók egymástól eltérő véleményen vannak. REDHOUSE török eredetűnek jelzi a szót, SÄMĪ BEY pedig (a QÄMÜS-i Türki-ben) arab eredetűnek, s meg is mondja, hogy a szó az arab *ferdzijje* szóból származik. Ezt az arab szót BIBERSTEIN KAZIMIRSKI arab szótárában a következő alakban és jelentésben találom: *ferdzijje* és *ferdzī* 'robe très-ample sans taille et qui se met par dessus toutes les autres.' Az arab szó jelentése feltűnően egyezik a török szóéval, azonban a török szó ebből az arab alakból nem származhatik. Megjegyzem még, hogy az arab *feredze* 'hasítani' igének, melynek összefüggése a fenti arab ruhanévvel azonban nem világos, vannak olyan származékai, amelyek figyelembe veendőek. Ilyenek: *ferdze*, *firdze* (többese *firedž*) 'fente, fissure ou crevé (d'un habit)', *ferrūdž*, *furrūdž* 'chemise très-courte ouverte par derrière'. Meg kell azt is említenem, hogy az arab *ferdzijje* szó többese *ferädzī*. (KRAELITZ-GREIFENHORST: SBWienAW. PhHCl. 166:4, 20.)

A kérdéses szó különben a magyarban *ferrädzse* (*ferradsse*

négyszer, *ferradsseh* egyszer, *feredsse* egyszer) alakban is előfordul 1604-ben. (Nyr. XLII, 25, 26.) Ez közvetlenül a törökből való átvétel, de megjegyzendő, hogy inkább a vendégszó benyomását teszi.

A valószínűleg arab eredetű török *fārādžā* tehát elkerült a lengyelbe — többek közt talán magyar közvetítéssel is — s innen különleges lengyel alakjában átjött a magyarba. Emellett a szó — mint most mondtam — eredeti török alakjában is ismeretes volt Magyarországon.

II. *festán*.

A Nyr. V. kötetében (206. l.) DEÁK FARKAS egy XVII. századi magyar okiratból a következő kifejezést közli: „Veres atlasz *festan* Dolmány“. Az itt előforduló *festán* szót szótáraink nem ismerik, más munkákban sem találtam.

Kétségtelen azonban, hogy hozzátartozik *fosztán* ~ *foszlán* szavunk, mely már 1519-ben előfordul (OKLSz.). A fenti kifejezéssel csaknem azonos a következő régi adat (NySz.): „Vettem fel egy veres foszlán atlaez dolmánt.“

A szó alakja 1519-ben *fozthyan*, későbbi XVI. századi adatokban: *foztan(y)* (gyakran), *ffozlan* (egyszer). Később többször előfordul *fosztán(y)* mellett a *foszlán(y)* alak is.

A szó jelentése általában 'ujjatlan köntös'. A NySz. szerint 'selyemanyagot' is jelent, éppen a NySz. fent idézett mondatában, ez azonban nekem nem világos. De van egy másik nagyon fontos adatunk, mégpedig LYCZBI JÁNOS 1707-i Szójegyzékében, mely az 'anyag' jelentésre vonatkozólag világosan beszél: *foszlyár* 'xilinus pannus — Barchet' (MELEGDI JÁNOS: MNy. VIII, 127). De még mindig vannak kétségeim a szó egy-egy előfordulásának értelmezésében.

A *fosztán* szó a magyarban balkáni eredetű s vele egy eredetű a *festán*, mint a megfelelőkből mingyárt látni fogjuk.

E ruhanévről BERNEKER-nél (SlavEtWb.) a következőket olvassuk:

bolgár *fustán*, *fistán* 'Weiberrock'; szerb-horvát *füštan*, *fistán* ua. ~ az oszmánli *festan*, *fistan* [RADLOFF: *fistan*]-ból [jelentése: 'az albán férfiak szoknyája; női szoknya']; vö. még újgörög *φουστάγι*, albán *fustán* masc. *fustáne* fem. ua.; olasz *fustagno* (*frustagno*) 'Barchentleinwand'; ófrancia *fustaigne*, francia *ju-*

taine; spanyol *fustar*, *fustal* ua. — Rövidebb alak: albán *fustë*, oláh *fustă*, ebből bolgár *fústa* 'Unterrock' — Vö. még perzsa *fistān* 'latior tunica muliebris' (VULLERS; a törökből).

Hogy a szó honnan és mikor került nyelvünkbe, azt nem egészen könnyű eldönteni. Azt mondhatnánk, hogy a délszlávból, de a délszláv alak szoknyát jelent és nem köntöst s nincs meg a 'barket' jelentése sem. Talán olasz eredetre gondolhatnánk, de viszont a *festān* alakváltozat délszlávnak látszik. Érdekes, hogy a szó csak a magyarban és a perzsában jelent köntös-félét. A két jelentés-fejlődés természetesen önálló.

TOLNAI VILMOS a MNy. XVII. kötetében (116—17. l.) idevonja még azt a *foszlány* szót is, mely a kalpag kúpalakú felső nyúlványát jelenti. Ez — azt hiszem — nem tartozik ide, ez a magyar *foszlány* szó. Sőt még az a gondolat is felvetődhetik, hogy a köntös jelentésű *fosztány* ~ *foszlány* nem eredeti magyar szó-e, de ez nem lehetséges, először a fent ismertetett *festān* alakváltozat miatt, másodsor pedig azért, mert a magyarban van *szt* > *szl* változás: *zásztó*, *porosztó* > *zászló*, *poroszló*. (Vö. HALÁSZ: Nyt. VIII, 409—10.)

A szó eredetére vonatkozólag MEYER az albán nyelv etimológiai szótárában azt mondja, hogy török, SĀMĪ BEY a Qāmūs-ī Türki-ben azt állítja, hogy albán, BERNEKERNÉL pedig a következőket olvassuk:

„Man denkt (DIEZ EW. 150 [MIKLOSICH, EtWb. 59 ugyanígy]) an Herleitung aus arab. *foštāt*, dem älteren Namen von Kairo, als Verfertigungsort des Stoffes. Dieses ist (Grünert brieflich) das mgr. φοσσάτων (= lat. *fossātum*) 'Lager'.“

Mindez tévedés; a szó román eredetű, I. W. MEYER-LÜBKE, Romanisches Etymologisches Wörterbuch,³ s. v. *fūstis* 'dorong': középlatin *fustaneum*, a *xylinum* fordítása, olasz *f(r)ustagno*, ófrancia *futaine*, prov. *fustani*, katalán *fustany*, spanyol *fustán*, óportugál *fustã*, újportugál *fustão*, 'barket'; BAIST: Ztschr. f. rom. Phil. XVIII, 280.

A szó története tehát röviden az, hogy a középlatin *fustaneum* egy származéka átment a balkáni nyelvekbe s innen, illetőleg a szerbből két alakban is belekerült a magyarba.

III. *zsubé*.

A MTsz-ban találjuk a következő adatot: *zsubika* '(most már nem viselt) női ruhadarab (téli, kurta, sötétebb színű karton- v. moldonból)' (Aranyosszék, Torda). E szónak egy hozzátartozója is él: Nagyenyedről ismerem a *zsubé* szót, mely valami testhezálló rövid női kabátot jelent, melyet falusi asszonyok viseltek.

A *zsubé*, *zsubika* arab ruhanév, mely az arabból — esetleg a perzsán és — a törökön keresztül a balkáni nyelvek közvetítésével jutott hozzánk. Megjegyzendő, hogy az arab szót jövevény-szónak is magyarázzák. (L. KRABLITZ-GREIFENHORST, i. h. 19.)

Arab alakja a *džebbe* 'válni' igéből *džu(ü)bbā(ä)* 'férfi-ruha, bélelt vagy vattázott felsőköpeny; Egyiptomban és Szíriában ez ma hosszú köpeny, rendszeren szövetből, bő ujjal, mely nem ér a csuklóig; a *bānīs* felett viselik' (BIBERSTEIN KAZIMIRSKI). A török alak *džübbā*, jelentése 'rövid bunda vagy más ruha, ujj nélkül vagy rövid ujjal, melyet a nagy bunda vagy a *biniš*-nek nevezett köpeny alatt viselnek' (BIANCHI-KIEFFER).

Balkáni alakok: albán *džube*; *džubé*, *džübé* (fem.), *džup* (masc.) 'Pelzrock, Regenmantel' (G. MEYER, EtWbAlbSpr.), bolgár (vö. BERNEKER, EtWb. I, 459—60) *džubé* 'Obergewand', szerb-horvát (IVEKOVIĆ-BROZ) *džübe* 'langes Oberkleid ohne Aermel', oláh *giubeà* 'langes Oberkleid des gegenwärtig fast verschwundenen orientalischen Kostüms, wird jetzt noch von den Geistlichen und in gewissen Gegenden von den Bauern getragen', *giubeică* 'kurze giubea' (TIKTIN, RDWb.).

Az arab *džübbā* szónak egy másik származéka is él a magyarban, ez: a *zubbony*. (Első adat: 1570, OklSz.; R.: *zub(b)on(y)*, ZRINYI: *suppony* I. NySz.; N.: *ubbon(y)*, *ubony*, *zabun*, *zabuny*, *zëbun(y)*, *zobony*, *zubbon(y)*, *zubony* 'hátagombolós gyermekkötös'; *ubony* 'szoknya' is, Tsz.) A *zubbony* szó délről került hozzánk; déli megfelelői: török *zibun*, *zibün*, *zipun* (RADLOFF, Wb. IV, 906), szerb-horvát (IVEKOVIĆ-BROZ) *zübün* 'eine Art Jacke (jupon), tunicae genus', bolgár (BERNEKER) *zabün* 'ein Gewand', oláh *zăbun*; megvan az oroszban is *zipún* alakban, hol a régi nyelvben 'Prunkgewand', újabban 'bäuerlicher Arbeitsrock' a jelentése (BERNEKER). A szerb és az oláh szó a törökből származik (GOMBOCZ: MNY. VII, 28), de a török szó

sem eredeti, mint a szókezdő *z* mutatja. A török szó az olasz *giubbone* velencei *zipón* (BORRIO, Diz. del dial. venez.) alakjának az átvétele. A velencei *zipón* pontosan megfelel a török alaknak; a második szótag *o*-ja a törökben, melyben eredetileg csak az első szótagban fordul elő *o*, *u*-vá változott; a velencei *-p-* a törökben megmaradt, de mellette egy *b-s* alak is keletkezett. A török szó velencei eredete annál is inkább valószínű, mert — mint GUSTAV MEYER kimutatta — a török nyelv olasz elemei gyakran mutatnak velencei sajátságokat, pl. médiát az eredeti olasz tenuis helyén: török *qadena* 'a gályarabok lánca' ~ olasz *catena*, vel. *cadena*; török *siyorta* 'biztosítás' ~ olasz *sicurtà*, vel. *sigurta*.

Az arab szó tehát a *zsubé* esetében török közvetítéssel eljutott a balkáni nyelvekbe s innen a magyarba, a *zubbony* esetében pedig — közvetlenül vagy közvetítéssel — átkerült az olaszba — melyben augmentatív képzővel bővült —, innen visszakerült egy keleti nyelvbe, a törökbe, a törökből átment a balkáni nyelvekbe és a magyarba.

Érdekes, hogy e szónak egy török képzővel ellátott származéka is megvan a magyarban. Ez a CzF-nál található *zubbonycsi*, mely zubbony- és paplankészítő mesterembert jelent. A *-çi* képző a törökben a foglalkozást jelentő nevek képzője, megvan *csizmadia* (török *çizmâdži*) szavunkban is. L. GOMBOCZ, i. h.

Idetartozik talán még a magyar *suba* szó is, de erről, valamint a *džubba* szónak a szláv, román és germán nyelvekben való bonyolult vándorlásáról (L. BERNEKER EtWb. I, 459—60) nincsen mondanivalóm.

NÉMETH GYULA.